

ՀԱՅՈՒԹ

ՀԱՅՈՒԹԵԱԿԱՆԻ

«ՀԱՄՇԵՍ» ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ԱՆՎՃՐ

Շնույթ Կամամաշեն-Կամշենի պար-
տության - աշխարհագրության վերաբեր-
յալ տարաբնույթ ուսումնասիրություննե-
րում վեր են հանվել այդ հայաշխարհի որոշ
հիմնահարցեր, ացայսօր բաց է մտում Հա-
մամաշեն քաղաքի, համանուն իշխանու-
թյան, Արտաշենի - այլ բնակվայրերի տե-
ղադրության ու տեղորոշման խնդիրը: Վե-
րասացյալը չի նշանակում, թե ուսումնասի-
րողների տեսադաշտից բոլորովին դուրս է
մնացել այդ անչափ կար-որ հարցը:
Խնդիրն այն է, որ Ներկայումս Համամաշե-
նի վերաբերյալ որ-է ուսումնասիրություն
կատարելիս անհնար է գտնել գեր մեկ գի-
տական հետազոտություն, որը միանշա-
նակ պատասխան կտար վերոհիշյալ խն-
դիրներին: Մեր այս հերթական քննությունը
և վիրված է այդ հիմնահարցին:

ԱՐՄԱՆ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ

(ηερεβετηριεριοւն), որոնց սահմանները վերոհիշյալ ուղեգործյանը կից քարտեզում Կ. Կոխը տալիս է ճիշտ - ճիշտ օսմանյան սանչալերի սահմանների վարչական սահմանների նմանությամբ⁵: Յամշենի հշխանության սահմանագիծն ար-Ելքում սկսվում էր Աթիևայի մոտակայքում, ընդգրկում Ֆուրթունա գետի աջ վտակ հալա գետի ավազանը, վերջինի Վերին հռոսակի ավազանում գտնվող Արտա բնակավայրի շրջանը, Զեմիլի լեռնային հատվածը - Ֆուրթունա գետի Վերին - Միջին հռոսակի ողջ ավազանը: Իսկ Աթիևայի - Ոյզեի մոտ Յամշենի սահմանը մոտենում էր Ս- ծովին: Ըստ որում, Ֆուրթունա գետի գետաբերանը Վերաբերում էր Լազիստանին⁶: Այսինքն՝ Յամշենի կիսանկախի հշխանության սահմանագիծն անցնում էր Ֆուրթունա գետի ար-Մտյան - ար-Ելյան ջրաժաններով՝ հյուսիսում ընդգրկելով Սպերի հյուսիսակողման միևնույն ջրագույն լեռ ծավալը Պոլսուա-

Նշենք, որ Ալթի-Փարմակ-դաղը գտնվում է Թաջքար - Խալա գետերի ակունքների շրջանում, իսկ Օպուտ-դաղը՝ Վերջնբակից մոտ 20 կմ առ Մայրա:

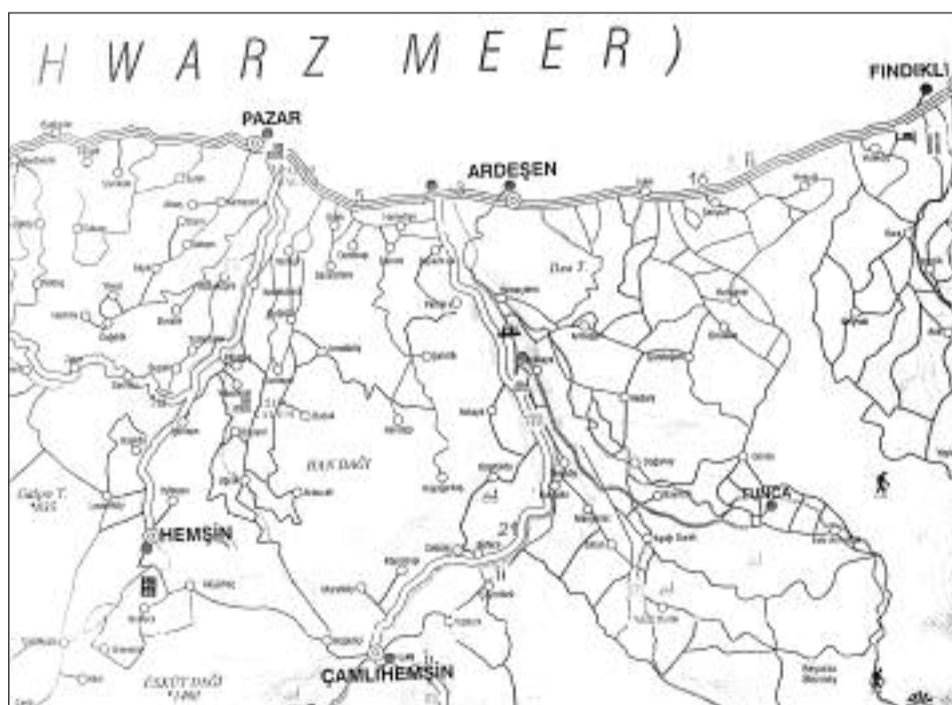
Ինչ վերաբերում է Համամաշեն-Համշենի տեղադրությանը, ապա ըստ Դ. Ինճիճյանի՝ Համամաշենը նոյնական է Յեմշին-կալեսի բերդին, որ գտնվում է Դեմիր-դաղ լեռան հյուսիս-ար-ելյան ստորոտին՝ Շիր-կալե բերդից մեկ օրվա հեռավորությամբ (մոտ 30 կմ), մի գետի վրա, որ կոչվում էր Բաշ Յեմշին - որ Ներկայումս թուրքական Զաք անունը կրող հայկական Տափ գյուղի մոտակայքում խառնվում է Ֆուրթունա գետին¹⁰. Պետք է նշել, որ Դ. Ինճիճյանը Համամաշենն ու Արտաշենը նոյնացնում է¹¹: Ս. Քայլունին Արտաշենը նոյնացնում է Համշեն-կալեսիին¹²: Դ. Աղյանի կարծիքով Համամաշենը նոյնական է Ներկայի Բաշ Յեմշինին, որ գտնվում է Ներկայի Յեմշին ըլավառալսարին Ան օոլս ճալասարին (Անը

զանը¹⁸: Յամամաշենը Ներկայիս Բաշ Շեմշինին են Տուլյացնում և ա- Ս. Բժշկյանը¹⁹ - Բ. Թողարքյանը²⁰: Նոր ուսումնասիրողներից է Կուզենեցովը Տուլյապես հակված է Վերոհիշյալ տեսակետի օգտին²¹, իսկ Ա. Թուլյումյանի կարծիքով, Ներկայիս Զիլ-կալեն մեծ հավանականությամբ կարելի է Տուլյացնել Արտաշենին²²: Նա իր ուղեգործայան մեջ պատմում է, որ Զիլ-կալեն Վերջինից հյուսիս ընկած լեռնային շրջանը կոչվում է Յամշեն²³: Տափ կամ Չաթ գյուղից մի ճանապարհ տանում է դեպի Եղնովիտ (Էլ-իտ) - Խաչիվանը (սկզբնապես Խաչիկ վանք, հետո՝ Խաչեքար վանք, ապա՝ Խաչեքար-Թաշքար, Ներկայումս Խաչիվանիկ), մի այլ ճանապարհ էլ՝ Բաշ Շեմշին - Վերշներակ լեռ²⁴: Չաթ գյուղի - Բաշ Շեմշինի միջեղ գտնվում է Կալե-քյոյր կամ Վարոշը, որտեղ մի մեծ ամրոցից ավերակներ են պահպանվել²⁵: Բացի այդ, անհրաժեշտ է նշել, որ Ներկայումս ևս ամենու ռազմութեալներում ուսումնասիրող-

ՏԱՐԲՈՒՐ-ԴԱՄԱՍՎՃԵՆ-ԴԱՄՃԵՆԻ, ԴԱՄՃՆՈՒՆ ԻՇԽԱՎՆՈՒԹՅԱՆ,
ԱՐՏՎՃԵՆԻ ԵՎ ԴԱՄՃԵՆԻ ԱՅԼ ԲՆԱԿՎՎՅՐԵՐԻ ՏԵՂԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Տամրուրի, Յամամաշենի - համանուն իշխանության հիմնադրման ու Ամատուիների՝ Յամշենում հաստատման հարցին Նվիրված մեր ուսումնասիրության¹ մեջ ցոյց ենք տվել, որ Յամամ Սամիկոնյասին պատկանող Տամրուր քաղաքը 628թ. ավերվել էր Վաշդեան² իշխանի կողմից - 789 թ. Վերականգնվել Յամամ Ամատունու կողմից ու կոչվել Յամամաշեն: Յամամ Ամատուինի հիմնել էր անկախ հայոց իշխանություն: Արաբներից փախստական հայ իշխանը, ամենայն հավանականությամբ, հաստատվելու էր լեռնային անվտանգ մի վայրում, որը ընական անառիկ ամրություն էր իրենից Ներկայացնում: Ներկայումս Նշված տարածքում գոյություն ունեն Յամշեն անունը կրող առևվազն հինգ ընակավայրեր՝ Յեմշինը, Գեմլիիեմշինը, Բաշ Յեմշինը, Օղրա Յեմշինը - Աշարի Յեմշինը, Բաշ Յեմշինի մոտակայքում գտնվող մի բերդ՝ Յեմշին-կալեսի անունով, ինչպես նաև Պոնտական լեռների՝ Սպերի հյուսիսակողմից մինչ Բաշքար լեռը ծագող - Յեմշինի լեռներ անունը կրող լեռնապարը: Բացի այդ, Օսմակայան շրջանում, ըստ Կ. Կոխի, Ֆուրթօն և գետի (Բյույուք դերե) Միջին - Վերին հոսանքների ավազանը զբաղեցնող լեռնային հատվածը կոչվում էր Յեմշին անունով³: Ներկայումս -ս այդ շրջանը կոչվում է Յեմշին⁴:

Մեր տրամադրության տակ է Կ. Կոխի անչափ կար-որ ուղեգործությունը, որը 1843-44 թթ. կատարած ուղ-որության նկարագրությունն է: Կ. Կոխը պատմում է, որ Օֆի ընակավայրի - Սպերի միջ- Պոնտական լեռների վրա գտնվող կետից մինչև Զաշքար լեռը ձգվող Պոնտական լեռների հատվածը կոչվում էր Յեմշինի լեռներ: Նրա ժամանակ Յեմշինի - Սպերի իշխանությունները դեռ-ս կիսանկախ էին, իսկ տեղերում իշխողները կոչվում էին «Վոյվոդ», որ բոլղարական ու հունգարական ազատամարտիկների (հայորուկ) դեկավարների անվանումն էր: Ըստ եր-ույթին, թուրքերն այդպես էին կոչում իրենց ազատության համար անընդհատ պայքարող հպարտ հայ լեռնականների առաջնորդներին: Այստեղ գոյություն ունեին ճորապետություններ

կան լեռների ջրբաժանը: Այս հաստատվում է Նա- Ս. Յայկովուու տեղեկություններով⁷: Նոյն Նկարագրությունը ներկայացնում է Հ. Տաշյանը⁸: Վ. Զ. Պալգր-ը պատմում է, որ Յամշենի շրջանը 19-րդ դարի երկրորդ կեսին ուներ 50 մղոն երկարություն - 25 մղոն լայնություն - զբաղեցնում էր կենտրոնական լեռնաշղթայի վերին մասը, որը սկսվում է 1500 մետր բարձրությունից - հասնում 3 մեծ լեռների՝ Օպուտ-դադ (Օվիտդադ), Վերչերակ - Ալթ-Փարմակ-դադ: Այս լեռներից դեպի ծովս են իջնում երեք ծորահովիտներ, որոնցից ար-Ելյալը կոչվում է Բյույուք-դերե, կենտրոնականը՝ Ցիվար-դերե - ար-Մտյանը՝ Սթենս-դերե: Մուլիքը (կառավարիչ) նստում է Օրթա-քյոյում (Միջին գյուղ), որը գտնվում է Ցիվարի լեռնանցքի վերին մասում: Յեմշին ընակավայրը, որի լեռնամասում գտնվում են մի քանի հին ամրոցների ավերակներ, գտնվում է մի բաց լեռնային հարթակում՝ 2150մ բարձրության վրա՝ Օպուտ-դադի լանջին, Բյույուք-դերեի վենամասում: Այս բաղկացած է միջյանցից հեռու գտնվող մոտ 150 տներից⁹:

15 կմ) հեռավիրության վրա: Նա գրում է.
«Համշեն, որ Եւ Պաշ-Համշեն կայ ի ստորոտս Տեմիտաղ լերին. առ որով Եւ Խաչեցար լեան»¹³: Նույն Դեմիր-դդալ լեռան հարավային ստորոտին, ինչպես ցոյց է տրված Կիաբերտի քարտեզում, գտնվում են Վերին, Ստորին - Ներքին գյուղերը (Բաշ ջոյ, Օրթա ջոյ - Աշաղ ջոյ)¹⁴: Արտաշենը Յ. Տաշյանը նույնացնում է Ներկայիս Արտաշևակավայրին, որը գտնվում է Խալայի մոտակայքում¹⁵: Ներկայիս Հեմշին թևակավայրը (Պազար գետի աջ ափին) Կ. Կոխը համարում է Համշենի հշիսանների նստավայր, սակայն Նրանից կես օրվա հեռավիրությամբ գտնվող Հեմշին-կալեսի բերդը չի Նշում քարտեզում, քանի որ ինըն այնտեղ չի եղել - քարտեզի վրա այդ հասվածը նշել է սպիտակ գույնով¹⁶: Յ. Տաշյանի կարծիքով, բուն Համշենը Բաշ Հեմշինն է, որի մոտ գտնվում է Հեմշին-կալեսին¹⁷: Համշենը, ըստ Յ. Տաշյանի, գրադեցնում էր Զաշքարի - Պարխարի ստորոտի ողջ լեռնային շրջանը, ինչպես նաև Օֆի ար-Ելքում ծովը թափվող մեծ գետի վերին հոսանքի ավա-

Ները Համամաշենը դնում էն կամ Զեմլիհետ-շինի կամ Չի-սաւէ տեռում²⁶:

(*Самоиздателският ръзултат* – *Инф. Енергия*)

ԱԲԻԱՋԱՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԵՐԱԴԱՌՈՒՄ

Գազրայում կառուցվում է հայկական եկեղեցի

Ավըսմի. այսպես են Արխագիամ կոչում արխազները, որ թարգմանաբար նշանակում է «Դոգու Երկիր»: Դոգու այս երկրում, սակայն, հնամյա հայկական գաղութը խորհրդային տարիներից ի վեր գրկված էր եկեղեցի հաճախելու հնարավորությունից: Այս բացը այժմ լրացվում է: 2006թ.-ից Գարեգին Բ Ամենայն Դայոց Կաթողիկոսի տնօրինությամբ Արխագիամի հոգեւոր հովիվ է նշանակվել Տարոն արքեղա Ղուլիկյանը: Իսկ այս տարվա մայիսին Գագույում դրվեցին նաև հայկական եկեղեցու հիմքերը: Տեղի հայ հոգեւոր կյանքի մասին է պատմում արխազահայության դեռևս միակ հոգեւոր սպասավոր հայր Տարոնը:

— Հայր սուրբ, Երկար տարիներ կտրված լինելով եկեղեցուց, ինչպէս է արխազահայությունը դիմավորում հայ հոգեւորականին:

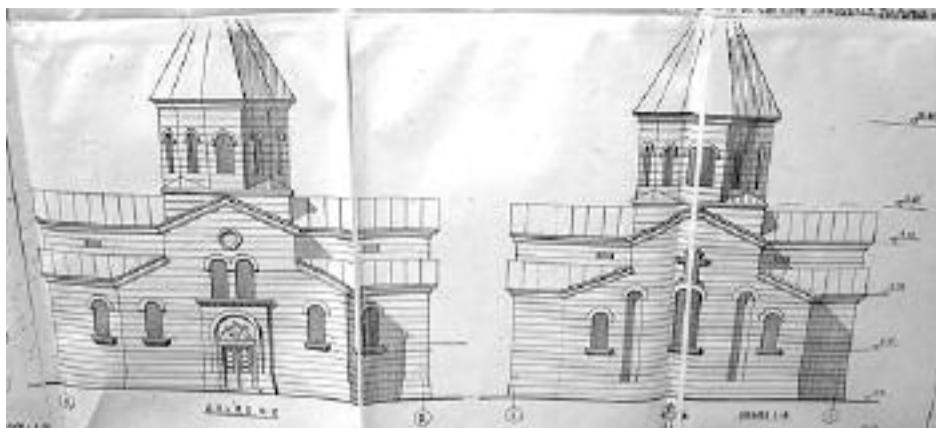
– Եթե կարծ ասեմ՝ չափազանց խանդակավառական գործը կատարելու համար այս պահի առաջնային գործը կազմում է այս պահի առաջնային գործը՝ առաջնային գործը և այս պահի առաջնային գործը՝ առաջնային գործը կազմում է այս պահի առաջնային գործը։

(Ulysses 1-han təzniñ)

Մեր ձեռքի քակ եղած սկզբնադրյուրները, ադրյուրագիտական և քարտեզագրական նյութը և ուսումնասիրողների հայքնած դեսակիվները ցոյց են պալիս, որ Տամրոյ-Համամաշենի, Վրաչենի փեղորշման, Համամաշենի իշխանության սահմանների ճշգրման և այլ բնակավայրերի փեղադրության մեջ ոչ մի պարզություն չկա: Չնայած, հանուն արդարության պես է նշել, որ ուսումնասիրողներից ոմանք բավական մոլորեցի են, կամ անգամ կապարել որոշ ճիշտ փեղադրություններ:

Այս և Համար այս ալիք է բարեմասնաք. Կարու և սկզբում կոնկրետացնել Համամաշենի փեղադրության հնարավոր քարածքը, քանի որ այդ փեղադրությունը դժվարանում է Ֆուրթունա գետի ավագանում պահպանված Համշեն անունը կրող ջրու թնակավայրերի առկայությամբ: Ա. Թուլումչյանն իր ուղեգործության մեջ նշում է, որ Ֆուրթունայի և դրա վրակների ճորերը փակ են, այսինքն՝ շաք զարիվայր, որպես հնարավոր չեր քաղաք կառուցել³²: Վյո թեսակերպ մերժում է Համամաշենի փեղադրությունը ինչպես ներկայիս Զեմլիինշին (մինչև 1950-ական թվականները՝ Թամսիվան), այսպես էլ Տեմշին թնակավայրերի փեղերում: Վերսում բերված ուղեգործների կյութերը ցուց վակեցին, որ նոյնիսկ 19-րդ դարում գոյություն չունեին ոչ ներկայիս Տեմշինը, ոչ Զեմլիինշինը, որոնց մնացակայրուն չկան նաև ամրոցների ավերակներ: Վյո թնակավայրերը, բացի վերոհիշյալ պագճառաբանությունից, մենք այլ պագճառով ևս չէին կարող նոյնանապ Համամաշենին: Խոնիքն այն է, որ դրանք բավական մոտ են գրնվում Սև ծովին, ինչի պագճառով կարող էին հարձակման թիրախ դառնալ, միջեւ, ինչպես նշվեց, Համամ Ամարունի իշխանը հասպարվել էր լեռնային անառիկ վայրում: Մեր ուսումնասիրությունը մեզ փանում է դեսպի Ֆուրթունա գետի վերին հոսանքի ավազանը, որպես գրնվում են Բաշ Տեմշինը (Վերին Համշեն), Օրթա Տեմշինը (Միջին Համշեն) և Տեմշին-կալեսի (կամ պարզապես Կալե) բերդը: Վյո է ապացուցում նաև այն իրողությունը, որ հիշյալ գետի վերին հոսանքի ավազանում են հիմնականում պահպանվել հայ-

ռուս Եկեղեցու մկրտություն: Այժմ արխա-
զակահայերը կարծես նորից հայտնագոր-
ծուն են Դայ Եկեղեցին: Նրանք հնարավո-
րություն ունեն ծանոթանալու ազգային

Գագրայի ապագա Եկեղեցու նախագիծը:

Եկեղեցու Եւ Եկեղեցական ավանդույթների հետ: Այսպես, արդեն մի քանի տարի է, Գագրայում գործում է Սր. Հովհաննես մատուցը փորձի մի շնորհյան մեջ: Այստեղ կատարում ենք մկրտություն, Եկեղեցական արարողություններ: Իբրև հոգեւոր սպասավոր աշխատում ենք ակտիվ կապի մեջ լինել համայնքի բոլոր անդամների հետ: Դամախ այցելում ենք նաեւ հայկական դպրոցներ: Խսկ այս տարվա մարտից սկսել ենք նաեւ նոր Եկեղեցու կառուցման աշխատանքները: Այս նպատակի համար հայ համայնքին Գագրայի քարձորադիր շրջաններից մեկում հատկացվել է 6 հազ. քառակուսի մետր հողատարածք: Մայիս

սին կատարեցինք իհմնօրինեքի արարությունը: Եկեղեցու բարերարները աբխազակահայեր են՝ Էդիկ Չակորյանը եւ Ավետինանիշյանը: Նրանց նախաձեռնության վեջութես միացավ նաեւ ծնունդով Գագրայից, ներկայումն մուսկվայարնակ ակաղեց միկոս Սերգեյ Կալենջյանը: Նախատեսուենք Եկեղեցի կառուցել նաեւ Սուխումունուրի համար եւս առաջիկայում հողահատկացում կարվի:

Ա. Հրիփսիմե մատուցը Գազարյան

– Արխազահայության մեջ կա՞ն այլադավաններ:

— Ըստ Էռլյան՝ ոչ: Կան հատուկենակարովիկներ, սակայն կարովիկ հայ համար որպես այդպիսին չկա: Պարզապես տեղի կարովիկ համարնքի դեկավար այժմ հայ է:

— Հայր սուրբ, Արխագիհան հետխորհրդային շրջանի թեժ կետերից է: Ինչպե՞ս վրաց-արքայական հականարտություն ազդում հայ համայնքի կյանքի վրա:

— Այն, բնականարար, չէր կարող շրջանցել արխազահայությանը: Այդ հականարտությունից մեծապես տուժել է նաև հայ համայնքը: Ունեցել ենք անզամ զրա

հասնում էր մոտ 100 հազարի, հայկական բնակավայրերում գործում էին 50-ից ավելի հայկական դպրոցներ: Այժմ հայության թիվը գրեթե կրկնակի նվազել է եւ մոտ 60 հազար է: Փակվել են նաև շատ հայկական դպրոցներ: Այսուհանդերձ, հայերը շարունակում են մեծ տոկոս կազմել ազգային փոքրամասնության մեջ: Կերչին շրջանում նկատվում է նաև նրանց վերադարձը լրաված օջախներ: Ամեն դեպքում արիսազահայությունը խաղաղության ջատագով է եւ կամենում է ապրել իր տանը խարար ու ստեղծագործ նաևնով:

«Դայոց Աշխարհ», 1 օգոստոսի, 2007թ.

Կական անվանումներ ունեցող բնակավայրերը: Այն հրոդությունը, որ ներկայում ևս պահպանվել են Վերին, Միջին և Ստորին Համշեն բնակավայրերը, ցոյց է պահս, որ սկզբանափակ գրյուրյան է ունեցել Համշեն անունը կրող մի ավան, հավանական է՝ բերդաքաղաք, որտեղից հետագայում դուրս եկած բնակիչների կողմից հիմնվել են Վերին, Միջին և Ստորին Համշեն բնակավայրերը: Մնաց է մենք կարքերակ. Համամաշենը պեսքը է նոյնացնել Նեմշին-կալեսի բերդին, որը սկզբուն պեսքը է բերդաքաղաք Եղած ինքը: Նեմշին-կալեսին գրնկում է Ֆուրթունա կամ Բյույուր-դեր գետի ակունքներից մոտ 2-3 կմ արևմուտք: Տեղագննությամբ զբաղվող գայիք ուսումնափրոքը սուրբ Սիոնին եկեղեցին պեսքը է փնտրի հենց Նեմշին-կալեսիում կամ Համշենին բերդում: Ինչ վերաբերում է Ներկայիս Շեմին-հեմշին և Նեմշին բնակավայրերին, ապա դրանք հիմնել են բռն Համամաշենից հետագայում դեղամինիւմ համես:

Արքաշենի գլուխության մասին խոսելիս հայր է վերիիշել հաճենահայերի շրջանում պահպանված մի պարմության մասին, որ վերաբերում է Գրիգոր և Մարտիրոս իշխաններին, որոնցից մեկը սերում էր թագավորական փոխմիջ: Մարտիրոս Գրիգորի դասերը կուտյան է խնորում իր որդի Արքաշենի (ավելի ճիշդ՝ Արքաշեն) համար: Գրիգորը ցի համաձայնում, և Մարտիրոսը զրոյով հարձակվում է նրա երկրի վրա, հայտում Գրիգորին, նրա դասերն ամուսնացնում իր որդու հետ, որն էլ իշխան է դառնում Գրիգորի փոխարեն: Արքաշենը Գրիգորի երկրում, հանսնաշենի մեծ գետի վերին ակունքների մոտ մի մեծ քաղաք է կառուցում, որը մինչև օրս էլ նրա անունով կոչվում է Արքաշեն:

են³³: Վերևում դիմանք, որ փորձ է կարաբիլ Ար-
տաշենը նոյնացնել Ներկայսի Զիր-կալեին կամ Ար-
տա թնակավայրին: Վռաջին դիմակենքը թնութ-
յուն չի բռնում, քանի որ Զիր-կալեն մի փորբիկ
թերդ է գետի կիրճում, մինչդեռ Արտաշենը պեսքը է
մեծ քաղաք (այսինքն՝ թերդաքաղաք) լիներ ուստ
վերոհիշյալ պարմության: Արտա թնակավայրի
դիմում Արտաշենի դիմադրությունը և թնություն
չի բռնում, քանի որ դրա շրջակայրում որևէ թերդ չի
պահպանվել, բացի այդ էլ. Կ. Կոյն այն նկարագ-
րում է որպես ամառանց³⁴: Դրան ավելացնենք, որ
Արտա թնակավայրը հեռու է Համանաշենի մեծ գե-
տիք (Ֆուրթունա) ակունքներից: Ինչ վերաբերում է
Ղ. Ալիշանի կողմից Համանաշեն-Արտաշեն նոյ-
նացմանը, ապա մենք դրան համաձայնել ենք կա-
րող, չնայած աշխարհագրական դրասածիք առու-
մով այդ դիմակենքը ավելի քան հավանական է,

քանի որ, զգնվելով նոյս գետի ակուսքերի մոլոր
կայրում, այդ երկու թերդաբաշխները պետք
միմյանց բավական մոտ լինեն: Բայց Համամաշի
նի դժբառն նոր քաղաքի կառուցումն այսքան էշա-
նակայի իրադարձություն կիմներ, որ անպայմա-
կնչվեր հիշյալ պարտության մեջ: Դա կնշանակե-
նաև, որ Համամաշենք՝ վերակառուցված և վերա-
վամված Տափորը, կրկն ավելի է, ինչք վկայու-
թյունը ևս մկրնադյուրները չեն պահպանել: Մե-
համոզմանք, Արփաշենք պետք է դեղադրել Վա-
րոշ կրցվող մեծ աճրոցի ավերակների պեղու-
որոնք գգնվելու նմ Սրբորին Համշենից մոտ 5 կմ հե-
ռավորության վրա: Կարծում ենք, որ Վարոշ անո-
նք Արփաշենք անվան աղավաղումն է, չնայած այ-
սինդիրն ունի լեզվագիրական քննության կարիք: Ինչ վերաբերում է Ֆուրրունա գետի գետաբերան-
մոլորայրում գրնվող ներկայիս Արփաշենի առա-
պա կարծում ենք, որ այն հիմնել են բուն Արփա-
շենից զարթածներով:

Քանի որ Համամաշենի ու Արքալշենի պեղությունը մեջ բերեց Ֆուրթունա կամ Բյույորդ-դեռագիտությունը՝ ակունքների լեռնաշխարհը, ապա համույթը վաս կարելի է ասել, որ Գրիգոր և Մարգիրոս իշխանների վերաբերյալ պարզության մեջ հիշակվող Համամաշենի մեջ գեկը հենց ներկայի Ֆուրթունան է։ Ֆուրթունա գեկի վերին հսարակությունում աշխախա վրասկը, որը Տափ կամ Չափ ցոյնի մուրակայրում հասնելուն է Եղիսվիթի մերժակայրով հսոտ հսանուն գերին, ներկայությունում կը զվար է Բաշ Նանչին գեկ, իսկ անցյալում՝ Դամիշին գեկ։ Քաջքարից հսոտ ներկայի Քաջքար գեկը, դաբեկով նրա ավազանում պահպանված մերժակայրության վեհականացնելու անունից (Չայմակչուր)

Եղնովիկը անոնք պահպանվել է ներկայի
Էլսիր բնակվայրի անվան մեջ, որին զբնվել
Եղնովիկի վանքը, որ պահպան էին տուր Վարդա-
նաց Նշանառերը³⁵, Խաչիվանքը ներկայի Խաչի-
վանիկն է կամ Խաչիվենակը՝ Եղնովիկի մոտա-
կայրում, Բարձրական կամ Բարձրվագը՝ ներկայի
Պարվիչը, որ գտնվում է Եղնովիկ գերից հարա-
ցնակած լեռնադաշտում, Տեղովիկը կամ Տեղովի-
չը՝ ներկայի Տիրովիկը, որ գտնվում է ներկայի
Բաշ Նեշին գերի և Եղնովիկ գերի միջազգե-
քում, իսկ Խաչերաբն իր անունն է ყմիջ Քաջա-
թուանը, որի ստորոտինի գտնվում է:

Անդրադառնանք նաև Համամաշենի իշխանության սահմաններին: Վյու իշխանությունը, ինչպես ցոյց են քայլս ուստամբայրողների և ուղեգիրների կարծիքներո, ինչպես նաև պարմաաշխարհագրա

կամ միջավայրը, ընդգրկում էր Համամաշենի կամ Ֆուրթունա գերփի վերին և միջին հոսանքի ավազանը, այսինքն՝ նշված գերփի վրակներ, Բաշ Շնձին, Քաջքար և Խապա գերերի ավազանները, ինչպահ նաև Ձեմիլ գերփի վերին հոսանքի ավազանը: Իշխանության արևելյան սահմանը անցնում էր Խապա գերփի արևելյան ջրաժանով՝ սահմանակցելով Եգերքին կամ Լագիսպամին, արևմյան սահմանը՝ Ձեմիլ և Ֆուրթունա գերերի արևմյան ջրաժանով, որ իր հարավային ճնշտագրումներով հանում է Խալայի արևելյան ջրաժանի հարավային մասին՝ նրանից բաժանվերով Ֆուրթունայի սպորին հոսանքի վերանասավ, իսկ հյուսիսում՝ Դամամաշենի իշխանությունը ընդգրկում էր Պոնրական լեռների՝ Սպերի հյուսիսակողմից մինչև Քաջքար լնոր ձգվող հարվածը, որ այդ իշխանության հյուսիսային սահմանը էր հանդիսանում՝ դպրելով այդ հարվածին դրվող Համշենի լեռներ անոնից: Այսիրե Համամաշենի իշխանությունը սահմանակցում էր Սպերի Բագրագունիների, իսկ ավելի արևելք՝ Տայքի Բագրագունիների իշխանությանը: Մեր գծած սահմանները վերաբերում են Համամաշենի իշխանության՝ 8-11-րդ դարերի ընդգրկած փարածքներին, չնայած հետաքայլս էլ Ուուի Գոնսավուն դե Կուպիխոյի ուղեգործության մեջ իշխափակիղ Առաքելի իշխանություններ ընդգրկում էր նոյն փարածքը³⁶: Ինչպահ գտնանքը Համշենի ծորապետությունը Կ. Կոփիս ժմանակը և ընդգրկում էր նոյն փարածքը³⁷: Կոփիս ժմանակը և ընդգրկում էր նոյն փարածքը: Սակայն միջնադարում Համամաշենի իշխանությունը ընդգրկվում էր Սև Գերփի կամ Ներկայային Կարա-դերեի վերին հոսանքի լեռնամասը, ինչի վկայությունները, մեր խորին համոզմանք կիսայինարերվելն պեղանքի հե-

ყაფილობების მიზანი არ იყო მარტინ ლუთერის და მის მიერ გადასცემის დასრულების მიზანი, არა კი მარტინ ლუთერის და მის მიერ გადასცემის დასრულების მიზანი. მარტინ ლუთერის და მის მიერ გადასცემის დასრულების მიზანი არ იყო მარტინ ლუთერის და მის მიერ გადასცემის დასრულების მიზანი, არა კი მარტინ ლუთერის და მის მიერ გადასცემის დასრულების მიზანი.

ти, в газете Краснодарской региональной общественной организации «Южный региональный ресурсный центр» «Новая реальность»²³ и региональном приложении «МК-Кубань-Новороссийск-Сочи».²⁴

Несмотря на снижение интенсивности миграции, в самом Северо-Кавказском регионе миграционные процессы остаются достаточно активными. Так, продолжается отток русского населения из республик Северного Кавказа. Те же русские, которые остались в местах прежнего проживания, испытывают, как показывают данные различных ис-

*лось без малого 200 чеченцев. Из восьми десятков хозяйственных руководителей русских среди них осталось лишь трое».*²⁵

Отсутствие внимания к проблеме внутрирегиональной миграции, выраженное в небольшом количестве публикаций на эту тему, иллюстрирует такую особенность кубанского альянса власти и прессы, как консервативность в оценке ситуации. Вновь возникающие проблемы достаточно долгое время не фиксируются и не становятся объектом информационного воздействия. В то же время сформированная несколько лет

Как было сказано выше, основные установки значительной части старожильческого населения и СМИ Краснодарского края в отношении мигрантов сформированы на основе представлений об армянах как главной по численности диаспорной группе Кубани. Как армяне Краснодарского края оценивают социальное самочувствие своей группы, уровень интеграции в местное сообщество, какие проблемы решают? Для ответов на эти вопросы были использованы материалы газеты Краснодарского отделения Союза армян России «САР».

Уровень интеграции армянского населения в местную социальную среду достаточно высок: «По степени интеграции армяне занимают второе место после украинцев, - говорит Мгер Симо-

САВВА МИХАИЛ ВАЛЕТИНОВИЧ

доктор политических наук,
профессор Кубанского государственного университета, Краснодар.

АРМЯНЕ КРАСНОДАРСКОГО КРАЯ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ МИГРАЦИОННОЙ СИТУАЦИИ

(Начало в NN 34-35)

Миграционная тема с 1989 года является одной из самых актуальных для краевых печатных СМИ. При этом акцент делается на иноэтническую (неславянскую) миграцию, в первую очередь на турок-месхетинцев, курдов и мигрантов из государств Закавказья. О высоком уровне тревожности печатных материалов свидетельствуют их заголовки: «Необходимы безотлагательные и действенные меры, чтобы сохранить межэтнический баланс»¹¹; «Министр уехал, а турки остались... пока?»¹²; «Застолбились курды в Еленовке...»¹³; «Троянский конь» месхетинской проблемы»¹⁴; «Троянский конь и кто его впускает»¹⁵; «Рыба ищет, где глубже, а мигрант — где лучше»¹⁶, «Дорогие гости»¹⁷, «Кубанцы не должны страдать от неконтролируемого наплыва мигрантов»¹⁸, «Барьеры для миграции»¹⁹. На этом фоне необходимо отметить появление первых публикаций по серьезной и ранее практически не затрагивавшейся проблеме экономической миграции.²⁰

По мнению многих экспертов, проблема интеграции вынужденных переселенцев является одной из самых важных элементов социально-политической безопасности региона.²¹ Действительно, значительная часть людей, поселившихся в крае в последние годы, рассматривает Кубань как место своего постоянного проживания. В отношении этих лиц меры по сокращению миграции уже не могут действовать, и было бы разумным содействовать их интеграции в местное сообщество в целях снижения риска возникновения конфликтов. В то же время в газетах Краснодарского края данная проблема фактически не проявленена. Единственная публикация, посвященная адаптации мигрантов, является репортажем с совещания, проведенного в Краснодаре главным федеральным инспектором аппарата Представителя Президента в Южном федеральном округе.²² Стоит подчеркнуть, что, несмотря на вынесеный в заголовок публикации термин «адаптация», само информационное сообщение сводится к обсуждению мер по сокращению миграции. Главный федеральный инспектор является представителем федеральной власти, поэтому можно констатировать отсутствие в краевой прессе в течение последних шести лет публикаций, инициированных краевой властью и посвященных вопросам адаптации и интеграции мигрантов в местное сообщество. Такие публикации имели место лишь в СМИ, не финансируемых из краевого бюджета, в частнос-

следований, давление как объективных обстоятельств (потеря работы в результате разрушения промышленности), так и, несмотря на усиление федеральной власти, местных национал-радикалов. Последние уже не пользуются, как раньше, активной и открытой поддержкой местной власти (уровня субъекта Федерации и местного самоуправления), но сохраняют влияние на общественное мнение. В.К. Малькова констатирует: русские, оставшиеся в национальных республиках, борющихся за своей суверенитет и укрепляющих свою собственную государственность, вынуждены как можно скорее адаптироваться к новым условиям, забыв о своем прежнем положении, заменяя прежние системы общественных ценностей на новые, предлагаемые титульными элитами и поддерживаемые национально-республиканскими идеологами.²⁵

Отражение проблемы в краевой прессе несет, как правило, высокий потенциал тревожности. Так, характеризуя ситуацию в соседней Карачаево-Черкесии, специалист пресс-центра Кубанского казачьего войска пишет: «Во время встречи с казаками Усть-Джегутинского районного казачьего общества ... казаки Кубани услышали много нерадостного. Видный исламский деятель района утверждает: здесь числится уже две с половиной сотни убежденных последователей ваххабизма, прошедших курс обучения в чеченском центре подготовки ваххабитских лидеров... В апреле текущего года более полутора десятков русских семей района продали свои дома, в мае — 20 семей. Тенденция понятна. В прошлом году из Усть-Джегутинского района выехало почти три с половиной сотни русских. При такой тенденции, если даже взять минимум: семья — три человека, в нынешнем году республику покинет тысяча русских».²⁶

*Краевые СМИ до настоящего времени не обратили серьезного внимания на активизацию внутрирегиональной миграции, за исключением нескольких экспериментальных публикаций.*²⁷ Кроме них, можно выделить лишь материалы, в которых делается акцент на прибытие на территорию Краснодарского края мигрантов — этнических чеченцев. Как правило, для этих публикаций характерен крайне высокий уровень тревожности. Типичным материалом этой серии является статья В. Чернышова «Где ты, патриот Ермолов?», в которой приводится списки выезда русского населения из Карачаево-Черкесии и попутно указывается, что «заяв в поселке Мостовском в минувшем году прописа-

лась стратегия действий краевой власти оспаривается в силе даже после изменения реальных условий, создавших ее. Ограничительные меры первой половины 90-х годов XX в. в отношении миграции на Кубани сыграли свою роль и в настоящее время в прежнем виде исчерпали себя. В результате действия ряда факторов, в частности, настороженного отношения представителей местного сообщества и местной власти, необъективных публикаций в прессе, у группы мигрантов из числа представителей этнических меньшинств может снижаться уровень готовности к интеграции с местным сообществом. Это приводит к явлению, которое часто называют капсулированием группы. В условиях «чужого» или даже враждебного окружения группа замыкается в себе, становясь похожа на капсулу с твердой оболочкой, отделенную от окружающей среды. Взаимоотношения с местным строительным населением сводятся к минимуму, в этих отношениях доминирует настороженность и ожидание враждебных действий. Один из наиболее печальных и показательных примеров капсулирования в нашем регионе — турки-месхетинцы Краснодарского края. Подобные случаи требуют особого внимания. Разрушение «капсулы» всегда отвечает интересам как мигрантов, так и местного населения, повышая безопасность тех и других. Практика реализации социальных проектов в Краснодарском крае, в частности, Южным региональным ресурсным центром, говорит о возможности прогресса на пути адаптации и последующей интеграции групп турок-месхетинцев в местное сообщество».²⁹ Реализация социальных проектов на основе материалов научных исследований является логичным продолжением этих исследований и на современном этапе, в условиях отсутствия готовых социальных технологий интеграции с учетом специфики местных сообществ является единственной оправданной стратегией действий.

Анализ публикаций печатных СМИ и заявлений представителей краевой власти подтверждает, что политическая элита Кубани все еще живет старыми представлениями о миграции, возникшими 8-10 лет назад, на гребне миграционной волны, в условиях распада СССР и общественного разлада в самой России. Идея пагубности миграции, закономерно возникшая в тот сложный период, успела стать стереотипом — устойчивым схематизированным представлением.

нан (кандидат исторических наук, общественный помощник консула РА в Краснодаре).³⁰ Действительно, значительная часть армян проживает в крае уже очень длительное время, а такие группы, как черкесо-гаи и амшенские армяне поселились здесь ранее (черкесо-гаи) или одновременно (амшенские армяне) с русским населением края. Интересно, что отдельные представители черкесо-гаев выделяли себя в ходе переписи населения 2002 года в особую этническую общность (3 человека по Краснодарскому краю).³¹ В то же время армяне-мигранты последних лет (так называемые, для отличия от остальных групп армянского населения, «ереванские армяне»), особенно выходцы из сел Армении, до настоящего времени испытывают трудности с интеграцией в местное сообщество. В целом, армяне Краснодарского края ориентированы на сохранение этнической идентичности без использования методов, создающих препятствия для их социальной мобильности. Так, только 1,5 тыс. кубанских армян изучают армянский язык в школе в качестве родного (в г. Сочи).³² В то же время, используются различные способы поддержания идентичности (общение в армянских храмах на богослужениях, организация работы фольклорных коллективов, изучение армянского языка во внеклассное время и т.д.), в том числе такой показательный, как заседания исторического клуба, который проводит приглашенный из Еревана лектор: «Два раза в месяц в отделении САР поселка Пашковского собирается исторический клуб. Занятия ведет А. Егиазарян, доцент ЕрГУ».³³

Характерна констатация главного достижения в сфере межэтнических отношений на Кубани, сделанная бывшим (до апреля 2007г.) председателем краевого отделения САР Н. Оганесяном: «Главное, что в настоящее время можно смело констатировать: межнациональная обстановка на Кубани стабильная. И это, пожалуй, самый большой и важный результат работы администрации края и регионального отделения Союза армян России за все эти годы... На вопрос, зачем нужен Союз армян России в Краснодарском крае, можно со всей ответственностью сказать: в первую очередь, чтобы не дать развиться межнациональной розни, национализму и фашизму».³⁴

Интересным процессом, происходящим в диаспоре и требующим дальнейшего исследования, является переход некоторого количества этнических армян в протестантские конфессии: «церковь «Вифания» ведет свою деятельность

ность в Краснодаре более 30 лет. А в течение 10 лет здесь 2 раза в месяц проходят богослужения на армянском языке».³⁵ Начало этого процесса было положено еще в среде армян-беженцев на территории Армении в трудные 90-е годы. Затем, после миграции на Кубань, армяне-протестанты вошли в состав существующих здесь протестантских общин и продолжили миссионерскую деятельность.

Учитывая отсутствие экономической зависимости от органов власти, армянская газета Краснодарского края может быть уверенно отнесена к той части прессы, которая совершенно свободна в своей редакционной политике и учитывает лишь позицию руководства краевого отделения Союза армян России. Подтверждением является, например, публикация заявления ряда «армянских организаций и он-лайн сообщества» под заголовком «Армянская общественность призывает армян России трезво взглянуть правде в глаза» чрезвычайно жесткой тональности: «... к сожалению, в этой стране вы стали чужим и нежелательным элементом. Отдельные примеры преуспевания на разных поприщах не должны никого вводить в заблуждение».³⁶

По мнению автора, в настоящее время важнейшей задачей для Краснодарского края является объективный показ

общественности всех аспектов миграции — положительных, отрицательных, главных и второстепенных. Пока миграция и присутствие на Кубани различных диаспор как социальное явление все еще демонизированы, представлены главным образом в качестве угрозы. В действительности миграция, как любое явление общественной жизни, многогранна. Для того, чтобы превращать миграцию из проблемы в ресурс развития, нужно иметь представление обо всех гранях, да и просто научиться относиться к ней с уверенностью в том, что создаваемые ею проблемы — реальные и мифические — могут быть решены ради блага как мигрантов, так и принимающего сообщества. Этой цели служат реализуемые в крае некоммерческими общественными организациями социальные проекты, направленные на отработку в практической деятельности механизмов адаптации мигрантов.

Интеграция мигрантов в местное общество до настоящего времени не стала основным направлением миграционной политики России. Интеграция является частью общей миграционной проблематики, и это именно та часть, актуальность которой для некоторых групп элит, например, представителей власти в современной России, не оче-

видна. Не только рядовым представителям местного сообщества, но и депутатам и работникам органов исполнительной власти требуется разъяснение актуальности интеграции. Миграция является важнейшим фактором социально-политической стабильности региона. Особенно значимым данный фактор становится в полиэтнической среде. Как показывает научный анализ, поликультурные регионы России представляют собой социальные системы с разной степенью сбалансированности межгруппового взаимодействия. В регионах с длительной историей сосуществования разных этнических культур процессы интеграции будут преобладать над процессами дифференциации. В регионах, где поликультурность является результатом относительно недавних миграций разных этнических групп, процессы дифференциации по этническому и религиозному признакам будут преобладать над процессами интеграции.³⁷ Таким образом, эффективная интеграция мигрантов важна Краснодарского края не только с точки зрения прав и интересов самих переселенцев, но и в целях сохранения социально-политической стабильности региона. В то же время фиксируется понимание частью экспертов, в том числе среди представителей органов власти, необходимости изменений миграционной по-

роста ожиданий улучшений.

¹¹ Необходимы безотлагательные и действенные меры, чтобы сохранить межэтнический баланс//Кубань сегодня. 18.08.2000.

¹² Министр уехал, а турки остались... пока?//Кубанские новости. 21.03.2001.

¹³ Застолбились курды в Еленовке//Кубань сегодня. 28.10.2000.

¹⁴ «Троянский конь» месхетинской проблемы//Кубань сегодня. 1.02.2002.

¹⁵ Троянский конь и кто его выпускает//Вольная Кубань. 13.03.2002.

¹⁶ Рыба ищет, где глубже, а мигрант — где лучше//Краснодар. №33. 2000.

¹⁷ Абрамцева В. «Дорогие» гости//Вольная Кубань. 03.10.2002.

¹⁸ Харченко И. Кубанцы не должны страдать от неконтролируемого наплыва мигрантов//Кубанские новости. 18.04.2001.

¹⁹ Барьеры для миграции//Краснодарские известия. 08.12.2000.

²⁰ Экономическая миграция//Вольная Кубань. 17.05.2001.

²¹ Жириков А.А. Этнические факторы политической стабильности. М., 1995; Крицкий Е., Савва М. Краснодарский край: модель этнологического мониторинга. М., 1998.

²² Миграция: адаптация и экономическая выгода//Кубань сегодня. 20.02.2002.

²³ Савва М.В. Без интеграции нет гарантий безопасности//Новая реальность. №7. Июль 2002; Резолюция «круглого стола» общественных организаций Краснодарского края, занимающихся решением проблемы интеграции вынужденных мигрантов//Новая реальность. №7. Июль 2002.

²⁴ Семья в зеркале государственных проблем//МК-Кубань-Новороссийск-Сочи. 27 июня-4 июля 2002.

²⁵ Малькова В.К. Русское население в российских республиках//Малькова В.К., Тишков В.А. Этническость и толерантность в средствах массовой информации. М., 2002. С. 153.

²⁶ Чернышов В. Где ты, патриот Ермолов?//Кубань сегодня. 21.07.2001.

²⁷ Савва М.В. Шесть лет по пути...куда?//Краснодарские известия. 2.03.2002; Юг России — территория чего?//Московский комсомолец на Кубани. 18-25.10.2001.

²⁸ Чернышов В. Где ты, патриот Ермолов?//Кубань сегодня. 21.07.2000.

²⁹ Савва М.В. Интеграция вынужденных переселенцев в местное сообщество на юге России//Интеграция беженцев и вынужденных переселенцев на юге России: первые итоги. Краснодар. 2001. С.5-10.

³⁰ Армяне на Кубани: мигранты или местное население?//САР. №2 (141). 28.02.2007.

³¹ Итоги Всероссийской переписи населения 2002 года по Краснодарскому краю. Национальный состав и владение языками, гражданство. Т. 4. Краснодар. 2005. С. 7.

³² В Сочи прошла олимпиада по армянскому языку//САР. №2 (141). 28.02.2007. С. 7.

³³ Гюльназарян М. Чувство Родины — в нем величие нашего народа//САР. №2 (141). 28.02.2007. С. 4.

³⁴ Владимир Путин готов встретиться с представителями всех российских партий для того, чтобы обсудить проблемы экстремизма//САР. №12 (138). 30.11.2006г. С. 1.

³⁵ Гюльназарян М. Армянские богослужения в «Вифании»//САР. №9 (135). 31.08.2006. С. 2.

³⁶ Армянская общественность призывает армян России трезво взглянуть правде в глаза//САР. №7 (133). С. 3.

³⁷ Этническая толерантность в поликультурных регионах России. М. 2002. С. 23.

«ОРДЕНОМ ДРУЖБЫ» НАГРАЖДЕНА М. СИМОНЬЯН

27 июня указом Президента России Владимира Путина «за большой вклад в развитие отечественного телевидения и многолетнюю плодотворную работу» более 60 работников телевидения были

награждены в Кремле орденами и медалями. Как сообщили в редакции газеты армян России «Еркрамас», среди награжденных «Орденом Дружбы» и наша соотечественница, главный редактор канала Russia Today Маргарита Симоньян. После церемонии в Екатерининском зале Кремля телевизионщики отправились в Ново-Огарево, где в неформальной обстановке пообщались с президентом. Путин поздравил собравшихся и сказал о значимой роли журналистики в жизни страны и значении свободной прессы. По его словам, донести до россиян всю полноту информации, все «за» и «против» — это и есть «высший пилотаж» для прессы. Согласно данным социологического исследования, проведенного Magram Market Research, доля ежемесячной аудитории англоязычного российского телеканала Russia Today, возглавляемого Маргаритой Симоньян, среди других информационных каналов составила 16% и 25% в Москве и регионах соответственно. Зрительская аудитория Russia Today в Москве превышает аналогичные показатели телеканала CNN и Bloomberg. «Новости Russia Today расчитаны, прежде всего, на англоговорящих зрителей. Наша аудитория в Москве и российских регионах это все те, кто ежедневно нуждается в объективной и интересной информации о России, но при этом не говорит по-русски. Исследование проводилось зимой, но у нас есть основания полагать, что сегодня эти показатели были бы еще выше» — считает Маргарита Симоньян.

Отметим, что сама Маргарита Симоньян родилась в Краснодаре, а ее предки — выходцы из Западной Армении, спасшиеся от гибели в ходе Геноцида армян в Турции 1915 года, а затем депортированные советскими властями из Крыма.

ПОЧТИЛИ ПАМЯТЬ КАЗАКОВ, ПАВШИХ В БОЯХ С ТУРКАМИ

Мемориальный камень памяти кубанских казаков, павших в боях с турками в ходе русско-турецких войн на территории Западной Армении, установлен в городе Кореновск Краснодарского края. Как сообщили в редакции газеты армян России «Еркрамас», памятник был установлен по инициативе и на средства жителя Кореновска Николая Габриеляна. Изначально установка мемориального камня планировалась в 2005 году и приурочивалась к 90-летию Геноцида армян в Турции, но по техническим причинам была отложена. На открытии памятника присутствовали представители местного казачества и армянской общественности, в частности, атаман Кореновского отдела Кубанского Казачьего Войска М. Тимченко, дед которого погиб в Западной Армении и был похоронен в районе города Ван и начальник штаба Кореновского отдела ККВ В. Кубанцев.

